

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.46>

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Юлія Борисова

випускник аспірантури

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ORCID ID: 0000-0002-7046-0016

Borysovajuli@gmail.com

Анотація. У статті досліджено особливості зобов'язання з відшкодування шкоди як форми реалізації деліктної відповідальності за допомогою використання такого алгоритму: визначення поняття деліктної відповідальності; розкриття сутності та визначення елементів зобов'язання з відшкодування шкоди; визначення механізму реалізації деліктної відповідальності в рамках зобов'язання з відшкодування шкоди як охоронних правовідносин.

Встановлено, що деліктна відповідальність як вид цивільно-правової відповідальності реалізується у рамках зобов'язань з відшкодування шкоди і являє собою новий відносний обов'язок, що покладається на заподіювача шкоди (суб'єкта деліктної відповідальності) у разі порушення ним абсолютного пасивного обов'язку в абсолютних правовідносинах. Його метою є поновлення порушеного абсолютного права, а у разі неможливості – відшкодування завданих збитків, компенсація немайнової (моральної) шкоди.

Акцентовано увагу на тому, що суб'єктом деліктної відповідальності є лише правопорушник, оскільки саме на нього покладається обов'язок зазнати невігідних майнових наслідків правопорушення. Основою вимогою, що ставиться до особи, яка може бути суб'єктом деліктної відповідальності, є наявність у неї деліктоздатності. У разі відсутності останньої боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди і, відповідно, суб'єктом деліктної відповідальності виступає особа, винна за поведінку заподіювача шкоди.

У разі виконання суб'єктом деліктної відповідальності покладеного на нього в рамках зобов'язання з відшкодування шкоди обов'язку відбувається реалізація деліктної відповідальності.

Ключові слова: делікт, відшкодування шкоди, елементи зобов'язання з відшкодування шкоди, поняття деліктної відповідальності, умови деліктної відповідальності, деліктоздатність.

INDEMNITY OBLIGATIONS AS A FORM IMPLEMENTATION OF TORT LIABILITY

Yuliya Borysova

postgraduate student

Odesa I.I. Mechnikov National University

borysovajuli@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7046-0016

Abstract. In the article there are explored the peculiarities of the indemnity obligation as a form of realization of tort liability through the use of such an algorithm: the definition of the concept of tort liability; the disclosure of the nature and elements of the indemnity obligation; the defining the mechanism for implementing tort liability under the indemnity obligation as a protective legal relationship.

It is established that tort liability as a type of civil liability is realized within the framework of obligations for reparation of injury and represents a new relative obligation, is assigned to the perpetrator of injury (subject of tort liability) in case of violation by him of absolute passive debt in absolute legal relations. Its purpose is to renew the violated absolute right, and in case of impossibility – compensation for the losses caused, compensation for non-pecuniary (moral) damage.

Attention is drawn to the fact that only the offender is the subject of tort liability, since it is the person who is responsible for the intangible property consequences of the offense. The basis of the requirement for a person to be subject to tort liability is its delicacy. In the event that the latter is absent from the obligation to cause injury and, accordingly, the subject of tort liability is the person responsible for the conduct of the injury.

If the subject fulfills tort responsibility assigned to him as part of the obligation to compensate for damage, tort responsibility is realized.

Key words: tort, reparation, elements of the indemnity obligation, the concept of tort liability, the terms of tort liability, delicacy.

ОДПОВІДІАЛНОЇ ОДСЗКОДОВАВЦЗА ЯКО ФОРМА РЕАЛІЗАЦІА ОДПОВІДІАЛНОЇ ДЕЛІКТОВОЇ

Yuliya Borysova

aspirantka

Odeskogo Narodowego Uniwersytetu imienia I.I. Miecznikowa

(Odessa, Ukraina)

borysovajuli@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7046-0016

Adnotacja. W artykule zbadano cechy obowiązku naprawienia szkody jako formy odpowiedzialności deliktowej poprzez zastosowanie następującego algorytmu: definicja odpowiedzialności deliktowej; ujawnienie charakteru i określenie elementów obowiązku naprawienia szkody; ustalenie mechanizmu realizacji odpowiedzialności deliktowej w ramach obowiązku zabezpieczenia jako ochronnego stosunku prawnego.

Przyjmuje się, że odpowiedzialność deliktowa jako rodzaj odpowiedzialności cywilnej jest realizowana w ramach zobowiązań do naprawienia szkody i jest nowym relatywnym obowiązkiem nałożonym na sprawcę szkody (przedmiot odpowiedzialności deliktowej) w przypadku naruszenia bezwzględnej bierności obowiązków w bezwzględnych stosunkach prawnych. Jego celem jest przywrócenie naruszonego prawa bezwzględnego, a w przypadku niemożności – naprawienie szkody, zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową (moralną).

Podkreśla się, że podmiotem odpowiedzialności deliktowej jest wyłącznie sprawca, ponieważ to on jest zobowiązany ponieść niekorzystne skutki majątkowe wykroczenia. Podstawą wymogu dla osoby, która może podlegać odpowiedzialności deliktowej jest obecność czynu niedozwolonego. W braku tego ostatniego dłużnikiem w obowiązku naprawienia szkody i odpowiednio przedmiotem odpowiedzialności deliktowej jest osoba winna zachowania sprawcy.

W przypadku, gdy podmiot odpowiedzialności deliktowej wywiązuje się z nałożonego na niego obowiązku w ramach obowiązku odszkodowawczego, realizacja odpowiedzialności deliktowej.

Słowa kluczowe: delikt, odszkodowanie, elementy obowiązku odszkodowania, pojęcie odpowiedzialności deliktowej, warunki odpowiedzialności deliktowej, delikt.

Вступ. Незважаючи на те, що зобов'язання з відшкодування шкоди є найдавнішими юридичними конструкціями, до цього часу залишаються дискусійними питання про поняття деліктної відповідальності, співвідношення понять «деліктні зобов'язання» та «деліктна відповідальність», про підстави та умови деліктної відповідальності тощо.

Враховуючи вищезазначене, наукова проблематика, що охоплюється предметом даного дослідження, не втрачає своєї актуальності впродовж багатьох десятиліть. А сьогодні, коли в Україні розпочато процес рекодифікації цивільного законодавства, виникає можливість усунути вади правового регулювання деліктних відносин, дослідивши, у тому числі, і специфіку зобов'язань з відшкодування шкоди як форми реалізації деліктної відповідальності.

Основна частина. Метою статті є визначення особливостей зобов'язання з відшкодування шкоди як форми реалізації деліктної відповідальності.

Для досягнення зазначеної мети необхідно отримати відповіді, як мінімум, на три запитання: що таке деліктна відповідальність; що являє собою зобов'язання з відшкодування шкоди; яким чином деліктна відповідальність реалізується у зобов'язанні з відшкодування шкоди?

Оскільки деліктна відповідальність є видом цивільно-правової відповідальності, для з'ясування її сутності необхідно звернутися до визначення поняття останньої.

У сучасному законодавстві України відсутнє легальне визначення поняття цивільно-правової відповідальності. Не містилось воно і у нормативно-правових актах, що були чинними впродовж попередніх історичних періодів. Як наслідок, науковці мали і мають можливість висловлювати різноманітні думки з цього питання.

Так, у юридичній літературі цивільно-правова відповідальність визначається, як: «обов'язок надати звіт у своїх діях, що регулюється правом» (Тархов, 1973: 6); «санкція за правопорушення, що тягне для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав, або покладення нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків» (Тоффе, 1975: 97); «державний примус до несення негативних майнових наслідків, що виникають із договору, завдання шкоди, у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням своїх обов'язків» (Белякова, 1986: 10); «додатковий або новий щодо невиконаного обов'язок боржника-правопорушника за рахунок власного майна відновити порушений внаслідок невиконання чи неналежного виконання зобов'язання майновий стан кредитора (потерпілого) або компенсувати немайнові (моральні) втрати останнього» (Примак, 2005: 47); «правовідношення, що виражається у вигляді несприятливих наслідків майнового і немайнового характеру, які забезпечуються державним примусом і спричиняють засудження правопорушення і його суб'єкта» (Єрмоєнко, 2006: 94-95); «обумовлена особливостями предмета і методу цивільно-правового регулювання система цивільно-правових засобів, за допомогою яких, з одного боку, забезпечується і гарантується захист цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права, з іншого – здійснюється штрафний і виховний вплив на правопорушників» (Канзафарова, 2007: 100-102) та ін.

На нашу думку, найбільш вірно розкриває сутність поняття цивільно-правової відповідальності В.Д. Примак, який визначає останню через категорію «обов'язок». При цьому, оскільки запропоноване ним визна-

чення охоплює випадки як договірної, так і недоговірної (деліктної) відповідальності, необхідно враховувати відмінності між зазначеними видами відповідальності (насамперед – щодо підстав виникнення та кваліфікації відповідного обов'язку як нового або додаткового до невиконаного (порушеного) (Примак, 2005: 47).

Також, в контексті нашого дослідження, варто погодитись з висновком зазначеного автора щодо виокремлення матеріального та формально-юридичного аспектів поняття юридичної відповідальності в цілому та цивільно-правової зокрема. Перший передбачає зміни у майновій сфері правопорушника, другий – визначає юридичні форми існування відповідальності та її реалізації. Цими формами є обов'язок суб'єкта відповідальності зазнати певних втрат та, в ширшому аспекті, загалом відповідні цивільні охоронні правовідносини, в межах яких лише й може існувати та бути реалізованою цивільно-правова відповідальність. При цьому В.Д. Примак дотримується позиції, що юридична відповідальність хоча й реалізується у рамках правовідносин між правопорушником і потерпілим, проте як така не є правовідносинами, тому «цивільно-правова відповідальність не може не бути нічим іншим крім певного цивільного обов'язку – питання лише у тому, що має бути його предметом» (Примак, 2005: 20-21, 47).

В юридичній літературі вірно вказується на те, що основна ідея, яка характеризує зобов'язання з відшкодування шкоди (деліктне зобов'язання), міститься у ч. 1 ст. 1166 ЦК України, відповідно до якої «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала». Головне, що закладено в цій нормі, – це обов'язок особи, що заподіяла шкоду, її відшкодувати. Про право іншої особи вимагати відшкодування прямо не згадується. Але, оскільки обов'язок може існувати тільки по відношенню до суб'єкта, який має право вимагати його виконання, право потерпілого вимагати відшкодування заподіяної шкоди звичайно передбачається. Отже, зобов'язання із заподіяння шкоди можна визначити так: це правовідношення, в силу якого одна сторона (потерпілий, кредитор) вправі вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди, а інша сторона (боржник) зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі» (Отрадна, 2009: 35).

Оскільки зобов'язання – це правовідносини, то його елементами є суб'єкти, об'єкт (и) та зміст. Як відомо, суб'єктами зобов'язальних правовідносин з відшкодування шкоди є потерпілий (кредитор) і правопорушник (боржник). У деяких випадках, передбачених законодавством, боржником виступає не заподіювач шкоди, а особа, винна за поведінку заподіювача. Об'єктом деліктних зобов'язань є відшкодування, яке боржник зобов'язаний надати потерпілому. Воно полягає у поновленні майнової сфери потерпілого в натурі (надати річ того самого роду і якості, виправити пошкоджену річ та ін.) або в повному відшкодуванні заподіяних збитків. При ушкодженні здоров'я та заподіянні смерті відшкодування здійснюється у формі грошової компенсації втраченого заробітку, а також інших витрат. Зміст деліктного зобов'язання становлять право кредитора та обов'язок боржника. Обов'язком боржника є вчинення дій, за допомогою яких майнова сфера потерпілого була б поновлена до такого рівня, на якому вона перебувала до її порушення, а право кредитора – одержати таке відшкодування (Боброва, 2002: 504-566).

Як вірно зазначає Д.В. Боброва, позадоговірна відповідальність настає за порушення юридичного обов'язку, що має абсолютний характер, входить в абсолютні правовідносини, змістом яких є необхідність утримання від порушення суб'єктивного права чи особистого блага. Його порушення щодо конкретного носія права породжує новий обов'язок замість невиконаного – відшкодувати завдану шкоду. Внаслідок цього позадоговірна відповідальність – це завжди новий юридичний обов'язок, який покладається на правопорушника замість невиконаного (Боброва, 2002: 504-566).

Суб'єктами зобов'язання з відшкодування шкоди є кредитор (потерпілий) та боржник (правопорушник), але суб'єктом деліктної відповідальності є лише правопорушник, оскільки саме на нього покладається обов'язок зазнати невігідних майнових наслідків правопорушення. При цьому необхідно взяти до уваги, що суб'єктом відповідальності може бути не будь-яка особа, а лише деліктоздатна. Тому у випадках, передбачених законодавством, боржником виступає не заподіювач шкоди, а особа, винна за поведінку заподіювача (Канзафарова, 2007: 307).

Оскільки зобов'язання з відшкодування шкоди є правовідносинами, а обов'язок боржника у цих правовідносинах є відповідальністю, то з впевненістю можна стверджувати, що у разі виконання боржником, що у даному разі виступає як суб'єкт деліктної відповідальності, покладеного на нього в рамках зобов'язання з відшкодування шкоди обов'язку відбувається реалізація деліктної відповідальності.

Ю.В. Соколовська наголошує на тому, що підставою настання цивільно-правової відповідальності є цивільне правопорушення, яке є «юридичним фактом, що включає ряд об'єктивних і суб'єктивних елементів, що мають відповідати нормативно-встановленим вимогам, а саме наявності таких ознак, як шкода, протиправне діяння, причинно-наслідковий зв'язок між ними і вина, що необхідні і достатні для притягнення особи до відповідальності. Водночас істотні ознаки цивільного правопорушення є умовами цивільно-правової відповідальності та елементами складу цивільного правопорушення, що характеризують підставу цілком або окремі його сторони. У підсумку, зазначений автор доходить висновку, що фактичною підставою цивільно-правової відповідальності є правопорушення, а умовами – ознаки, яким має відповідати це правопорушення» (Соколовська, 2019: 73).

Наведена вище позиція Ю.В. Соколовської в цілому відповідає науковим уявленням багатьох сучасних дослідників, які у своїх публікаціях продовжують використовувати юридичну конструкцію «склад цивільного правопорушення», яка свого часу була розроблена за аналогією із кримінально-правовою конструкцією «склад злочину».

Так, наприклад, на думку Н. Старікової (яка досліджує підстави та умови цивільно-правової відповідальності у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій), «науковий підхід, згідно з яким підставою цивільно-правової відповідальності є наявність у діянні особи складу цивільного правопорушення, повинен бути збережений» (Старікова, 2017: 64).

Хоча у юридичній літературі було висловлено й інші думки з цього питання. Так, І.С. Кантафарова пропонує визнати, що юридична конструкція складу правопорушення є чужорідною для цивільного права, відмовитись від неї і говорити про традиційні «умови цивільно-правової відповідальності». На її думку, «це буде не тільки вірним, але й корисним, оскільки штучне поширення кримінально-правового вчення про склад злочину на цивільно-правову сферу не лише завдало суттєвої шкоди дослідженню проблем цивільно-правової відповідальності, але й призвело до того, що була порушена принципова межа між публічним і приватним правом. Крім того, якщо ми будемо говорити саме про умови цивільно-правової відповідальності, цілком логічним буде і визначення умов звільнення від цивільно-правової відповідальності» (Кантафарова, 2007, с. 218).

На нашу думку, наведена вище пропозиція заслуговує на підтримку, оскільки у цивільному праві традиційно ставилось питання про умови цивільно-правової відповідальності, а не про склад цивільного правопорушення. Тим більше, що використання у цивільному праві юридичної конструкції складу правопорушення (за аналогією з кримінально-правовою конструкцією складу злочину) не є виправданим з теоретичної точки зору, оскільки у цивільному праві допускається покладення на особу цивільно-правової відповідальності навіть за наявності лише одного елементу складу.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що деліктна відповідальність як новий відносний обов'язок, що покладається на заподіювача шкоди (суб'єкта деліктної відповідальності) у разі порушення ним абсолютного пасивного обов'язку в абсолютних правовідносинах, реалізується у рамках зобов'язань з відшкодування шкоди. Його метою є поновлення порушеного абсолютного права, а у разі неможливості – відшкодування завданих збитків, компенсація немайнової (моральної) шкоди. Виникнення даного обов'язку, як і зобов'язання з відшкодування шкоди в цілому, залежить від наявності певних умов відповідальності, серед яких найважливіше місце займає наявність шкоди, оскільки за її відсутності питання про виникнення вказаного зобов'язання навіть не ставиться.

Список використаних джерел:

1. Белякова А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда: Теория и практика. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. 149 с.
2. Боброва Д.В. Зобов'язання із заподіяння шкоди // Цивільне право України. Підручник: У 2 кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 504-566.
3. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція : монографія / за ред. С.О. Харитоновна. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.
4. Єрмоєнко Г.В. Відповідальність у цивільному праві // Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Вид. 2-е, доп. і перероб. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2006. Т.1. Загальна частина. С. 94-95.
5. Иоффе О.С. Обязательственное право. М. : Юрид. лит., 1975. 880 с.
6. Кантафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні. Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ : ІДП НАНУ, 2007. 453 с.
7. Отраднова О.О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
8. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К. : ІДП НАНУ, 2005. 209 с.
9. Соколовська Ю.В. Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. 260 с.
10. Старікова Н. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 63-67.
11. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973. 455 с.
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

References:

1. Belyakova, A. M. (1986). *Grazhdansko-pravovaya otvetstvennost za prichinenie vreda: Teoriia i praktika* [Civil Liability for Injury: Theory and Practice]. M.: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].
2. Bobrova, D. V. & Dzera, O. V. (2002). *Zobovyazannia iz zapodyannia shkody* [Obligations of Harm]. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Grynko, S. D. & Kharytonov, Ye. O. (2012). *Deliktne zobovyazannya rym'skogo pryvatnogo prava: ponyattya, systema, retseptsiya* [Tort Liabilities of the Roman Private Law: the Definition, the System, the Reception]. Khmelnytskii: Khmelnytskii universytet upravlinnya ta prava [in Ukrainian].
4. Yeriomenko, G.V. & Shevchenko, Ya. M. (2006). *Vidpovidalnist u tsyvilnomu pravi* [Responsibility in Civil Law]. K.: In Yure [in Ukrainian].

5. Ioffe, O.S. (1975). Obyazatelstvennoe pravo [Obligation Law]. M.: Yurid. lit. [in Russian].
6. Kanzafarova, I. S. (2007). Teoretychni osnovy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti v Ukraini [The Theoretical Bases of the Civil-law Responsibility in Ukraine]. Kyiv: IDIP NANU [in Ukrainian].
7. Otradnova, O. O. (2009). Nedogovirni zobov'yazannya v tsyvilnomu pravi Ukrainy [The Non-contractual Obligations in the Civil Law of Ukraine] K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
8. Primak, V. D. (2005). Tsyvilno-pravova vidpovidalnist yuridichnih osib [The Civil-law Responsibility of Legal Entities]. Kyiv: IDIP NANU [in Ukrainian].
9. Sokolovska, Yu.V. (2019). Uchasnyky pidpriemnytskykh tovarystv yak subyekty tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti u korporativnih vidnosynah [Business Participants as Subjects of Civil Liability in Corporate Relations]. PhD thesis. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi Natsionalnyi Universytet imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
10. Starikova, N. (2017). Pidstavi ta umovi tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti u sferi zastosuvannya dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnologii [Grounds and Conditions of Civil Liability in the Sphere of Using of Assisted Reproductive Technologies]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Agriculture and Law*, 12, 63-67 [in Ukrainian].
11. Tarhov, V. A. (1973). Otvetstvennost po sovetskomu grazhdanskomu pravu [Responsibility in the Soviet Civil Law]. Saratov: Izd-vo Saratov. un-ta [in Russian].
12. Tsyvilnii kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnya 2003 r. № 435-IV [The Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. (2003, January 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].